

ӘОЖ 341.918

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОММЕРЦИЯЛЫҚ (ТӨРЕЛІК) АРБИТРАЖ
ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ**

Зиннатова Айя Айбековна

a.aibekovna123@gmail.com

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Халықаралық құқық мамандығы ХҚК-31 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Сейдеш Б.Б.

Қазақстандық Халықаралық Арбитраж (бұдан әрі - ҚХА) өз қызметін
«Арбитраж туралы» 2016 жылғы 8 сәуірдегі Қазақстан Республикасының

Заңына (бұдан әрі - Арбитраж туралы Заң), Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілеріне және қолданылатын халықаралық шарттарға сәйкес жүзеге асыратын дербес, тұрақты жұмыс істейтін арбитраж болып табылады.

ҚХА 2005 жылдың 05 қаңтарында құрылды. 14 жыл ішінде Қазақстан Республикасы мен Орталық Азия елдеріндегі жетекші төрелік институттардың біріне айналды.

ҚХА Орталық Азия аймағы елдерінің аумағындағы неғұрлым серпінді дамып келе жатқан төрелік институттардың бірі болып табылады, бұл туралы қаралып отырған даулар санының, сондай-ақ талап-арыздар сомасының ұдайы өсуі куәландырады. Қазіргі уақытта ҚХА-ның тәжірибесінде Қазақстанда мемлекеттік соттар мен өзге де арбитраждар бұрын әлі қаралмаған істер бар.

Қазақстандық Халықаралық Арбитраж құра отырып, арбитраж алдына Қазақстанда барлық халықаралық стандарттарға сәйкес келетін шын мәнінде дербес, тәуелсіз және беделді арбитраж құру мақсатын қойды. Осыны көптеген жылдар бойы ұстануға тырысады.

Бүгінде арбитраждық келісімдер сыртқы экономикалық келісімшарттардағы стандарт болып табылады, ал халықаралық коммерциялық арбитраж - әр түрлі мемлекеттердің компаниялары арасындағы дауларды шешудегі басым құрал болып табылады (мемлекеттік соттардан айырмашылығы), өйткені бүкіл әлем бойынша арбитраждық шешімдерді шетелдік сот шешімдеріне қарағанда орындау оңай.

Бұл халықаралық келісімдер желісінің болуына байланысты, олардың ішінде Қазақстан 1995 жылғы 4 қазанда қосылған Шетелдік арбитраж шешімдерді тану және орындау туралы Нью-Йорк конвенциясы маңызды болып табылады (1958 ж.).

Бизнеске дауларды Мемлекеттік (отандық немесе шетелдік) соттарға қарағанда арбитраждардың қарауына берген жөн, себебі егер дауды шетелдік мемлекеттік сот немесе арбитраж қарайтын болса, онда қазақстандық компания басқа елде, оның контрагенті жақсы бағдарланатын басқа құқықтық жүйеде соттауға мәжбүр болады.

Барлық осы және басқа да көптеген проблемаларды болдырмау мүмкін, қазақстандық және шетелдік серіктестермен жасалған келісім-шарттарды ҚХА қарастырған жөн. ҚХА арбитрлердің тізімі 170 жоғары білікті мамандардан тұрады, оның ішінде әлемнің 28 елінен 88 шетелдік сарапшы құрайды (Австралия, Австрия, Әзірбайжан, Беларусь, Ұлыбритания, Германия, Грузия, Үндістан, Италия, Қытай, Латвия, Литва, Молдова, Нидерланды, БАӘ, Польша, Ресей, Сингапур, АҚШ, Өзбекстан, Украина, Финляндия, Франция, Чехия, Швеция, Оңтүстік Корея, Франция, Чехия, Жапония).

Төрешілердің жоғары біліктілігін ескере отырып, ҚХА дауларды қазақ және орыс тілдерінде, сондай-ақ ағылшын тілінде, сондай-ақ шетелдік сарапшыларды тартпай-ақ қарастыра алады.

ҚХА қызметінің маңызды бағыттарының бірі Қазақстан Республикасының қолданыстағы азаматтық және арбитраж заңнамасын жетілдіруге қатысу, сондай-ақ арбитраждық заңнаманы қолдану мәселелері бойынша Мемлекеттік соттармен өзара байланыс болып табылады.

ҚХА осы бағытта ҚР Парламентімен, ҚР Жоғарғы Сотымен, ҚР Әділет министрлігімен, ҚР Заңнама институтымен, Алматы қалалық адвокаттар алқасымен және басқа да ұйымдармен және мемлекеттік органдармен тығыз байланыс жасайды.

2010-2011 жылдары Халықаралық даму жөніндегі Америка агенттігі (USAID) мен ҚР Жоғарғы Соты аппараты арасындағы өзара түсіністік туралы Меморандумды орындау мақсатында 2010 жылдың 18 наурызында ҚХА сот білімі жөніндегі жобаның көмегімен Қазақстанның мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттарының судьялары үшін мемлекеттік соттар мен арбитраждардың өзара байланыс өзекті мәселелері бойынша көшпелі семинарлар циклын өткізді.

ҚХА түрлі елдердің жетекші арбитраж мекемелерімен серіктестік қарым-қатынас орнатты. Олардың ішінде Вильнюс халықаралық және Ұлттық коммерциялық арбитраж, Қытай сыртқы сауда және арбитраж комиссиясы (СИЕТАС), Корей коммерциялық арбитраж Кеңесі (КСВА), халықаралық сауда палатасының Халықаралық арбитраж соты, РФ ТПП жанындағы халықаралық коммерциялық арбитраждық сот, Украина ТПП жанындағы Халықаралық коммерциялық арбитраждық сот, Познаниядағы Польша төрелік және медиация қауымдастығы, құқықтық проблемаларды зерттеу орталығы жанындағы аралық сот (Өзбекстан), Жапон коммерциялық арбитраждық қауымдастығы және т. б.

Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ қолдауымен ҚХА арбитраж академиясының шеңберінде төрелік талқылаудың теориясы мен тәжірибесінің өзекті мәселелері бойынша семинарлар өткізеді.

Арбитраж академиясының мақсаты - практикалаушы заңгерлерге халықаралық коммерциялық арбитраж және аралық соттар саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы туралы өзекті ақпарат беру.

«Сала көшбасшысы 2016» Ұлттық бизнес-рейтингінің болжамы бойынша ҚХА «Рейтинг алтыны» разрядында тиісінше 31 (республика бойынша) және 17 (Алматы қаласы бойынша) орын алып, «Құқық саласындағы өзге қызмет» ЭҚЖЖ сыныптамасының мемлекеттік тізбесіне сәйкес «даму динамикасы» көрсеткіші бойынша кәсіпорындарды жалпы мемлекеттік қаржылық-экономикалық саралау бойынша Қазақстан Республикасының, сондай-ақ Алматы қаласының ТОП-100 шағын кәсіпорындарының ашық бинарлық тізбесіне енгізілді.[1]

ҚХА-ға тараптардың келісімі бойынша жеке (оның ішінде дара кәсіпкерлер) және (немесе) заңды тұлғалар арасындағы азаматтық-құқықтық қатынастардан туындаған даулар олардың тұрғылықты жеріне немесе Қазақстан Республикасының ішінде немесе одан тысқары жерлерде орналасқан жеріне қарамастан берілуі мүмкін.

Келесі азаматтық-құқықтық шарттардан: сатып алу-сату (жеткізу шарттарын қоса алғанда); мердігерлік, құрылтай шарттары (ҚР Заңнамасы бойынша заңды тұлғаларды құру туралы), ақылы қызмет көрсету, жалдау, қарыз, кепіл, тасымалдау, көлік экспедициясы, сақтандыру және т. б. дауларды арбитраждық талқылау неғұрлым кең таралған болып табылады.

ҚХА жазбаша арбитраждық келісім болған жағдайда дауларды қарайды. Төрелік келісім, егер ол тараптар қол қойған не субъектілерді және олардың ерік білдіруінің мазмұнын айқындайтын хаттар, жеделхаттар, телефонограммалар, факстар, электрондық құжаттар немесе өзге де құжаттар алмасу жолымен жасалған құжатта төрелік ескерту түрінде болса, жазбаша нысанда жасалған болып есептеледі. Көрсетілген кезеңде ҚХА-ға қарауға берілген барлық даулар нақты азаматтық-құқықтық шарттарға енгізілген арбитраж ескертпелерге негізделді.

ҚХА құрылған сәттен бастап арбитраждық регламент үш рет қайта қаралды. Регламенттің бірінші редакциясы 2005 жылғы 5 қаңтарда ҚХА құру кезінде қабылданды. Регламенттің екінші редакциясы 2010 жылдың 9 наурызында қабылданды. Регламенттің екінші редакциясына өзгерістер мен толықтырулар 2013 жылдың 28 қазанында енгізілді. Регламенттің екінші редакциясын қабылдау, сондай-ақ 2013 жылы оған кейіннен өзгерістер енгізу регламент ережелерін бірнеше рет өзгерістерге ұшыраған, атап айтқанда, арбитраж (аралық) соттардың құзыретін заңнамалық кеңейтуге байланысты сол уақытта қолданыстағы арбитраж (аралық) заңнаманың талаптарына сәйкес келтіру қажеттігіне байланысты болды.

Қазіргі қолданыстағы үшінші редакциядағы Регламент оның нормаларын қазақстандық арбитраждардың ішкі және халықаралық бөлінуін жойған Арбитраж туралы жаңа заңның талаптарына сәйкес келтіру қажеттігіне байланысты 2017 жылғы 24 сәуірде қабылданды.

2014 жылы ҚХА Қазақстан Халықаралық арбитражының шешімдері жинағын шығарды, оған 2008 жылдан 2013 жылға дейінгі кезеңде арбитраждың әртүрлі құрамдарымен қабылданған жеке шешімдер іріктеліп енгізілді.

Мемлекеттік соттардың шешімдері мен төрелік шешімдері бір-бірінен ерекшеленеді. Әдетте, төрелік шешімнің күшін жою немесе мәжбүрлеп орындату үшін мемлекеттік соттарға жүгінген кезде тараптар сотқа төрелік қараған істің барлық материалдарын емес, ол шығарған шешім мен төрелік келісімді ғана береді. Сондықтан да, ҚХА төрелік шешімдерінде барлық рәсімдік мәселелер (төрелік талқылаулар) егжей-тегжейлі жазылады, ал дауласушы тараптардың ұстанымдары толық көлемде келтіріледі.

Кең аудиторияны ҚХА регламентіне сәйкес істерді шешудің рәсімдік ерекшеліктерімен таныстыру мақсатында аталған жинақта даулы Тараптар туралы құпия ақпаратты және қандай да бір шешім шығарған арбитраж құрамы туралы деректерді қоспағанда, барлық шешімдер іс жүзінде толық көлемде келтірілген.

Орташа алғанда 2014-2017 жж. кезеңінде ҚХА-ға жылына 50-60 талап-арыз материалдары келіп түсті, оның 10-12 талап-арызы Арбитраж туралы Заңның 27-бабы 1-тармағының 2) тармақшасы негізінде қайтарылды (төрелік келісімде көзделмеген төрелікке талап-арыз беру), 3-5 іс ҚХА регламентінің 22-бабы 2-тармағына сәйкес қозғалыссыз қалды (тіркеу және төрелік алымдардың төленбеуіне байланысты).

Басым көпшілігін халықаралық даулар құрайды (шетелдік заңды тұлғалардың қатысуымен) – 71%. Даулы тараптардың ұлты: Австралия, Алжир, Беларусь, Британдық Вергин аралдары, Ұлыбритания, Германия, Гонконг, Италия, Қытай, Оңтүстік Корея, Қырғызстан, Литва, Лихтенштейн, Нидерланды, БАӘ, Панама, Польша, Ресей, Багам аралдары Достастығы, АҚШ, Тәжікстан, Түркия, Өзбекстан, Украина, Финляндия, Швейцария, Эстония және т. б.

Арбитраждық шығыстар мен алымдар туралы Ереженің (ҚХА регламентіне қосымша) 4-бабының 1-тармағында көзделген төрелік алымды жеке төрешінің істі қарауы кезінде 20%.

Дауларды алқалық қарау кезінде төрешілердің біреуін әрбір тарап таңдайды, осылайша сайланған екі төреші төрелік құрамының төрағасын дербес сайлайды. Сирек кейстерді қоспағанда, ҚХА төрағасы төрешілерді тағайындауды тек қана ҚХА Регламентінде көзделген жағдайларда жүзеге асырады.

2014 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде қаралған талап қоюлардың бағасы 10 мыңнан (бір талап қоюдың ең төменгі бағасы) 7 млн-ға дейін.

Істерді қарау мерзімі неғұрлым күрделі істер бойынша төреліктің құрамы құрылған сәттен бастап екі айдан 10-12 айға дейін құрайды.[2]

ҚХА да даулы істерді де қарайды. Мысалы, Арбитраж туралы Заңының 8 бабының 3 тармақшасына сәйкес арбитраждық қарауына жатпайтын дауларға оңалту жатады. Мұндай дауға байланысты ҚХА практикасында мәселе туындады: арбитраж тараптардың біреуіне қатысты оңалту рәсімі қолданылған дауды қарауға құқылы ма (№10/2017 іс)?

Аталған іс «Б» ЖШС-нің (талапкер) талап арызымен "С" ЖШС-не (жауапкер) қатысты оңалту рәсімі қолданылған. Дау 2016 жылы 4 мамырда тараптар жасасқан және ҚХА дауын қарау туралы нақты ескертуді қамтитын мердігерлік және жеткізу негіздемелік шартынан туындаған. 2.1. т. сәйкес Негіздемелік шарт бойынша жұмыстарды Талапкер берген тапсырыс-нарядтардың негізінде орындайды. Талапкер орындаған жұмыстарды жауапкер ішінара төледі. Талапкердің орындалған жұмыстарға ақы төлеу туралы талабы жауапкерге қатысты оңалту рәсімін жүзеге асыру кезеңінде туындаған.

2016 жылғы 20 мамырдағы МАЭС шешімімен жауапкерге қатысты оңалту рәсімі қолданылды. 2016 жылғы 30 қыркүйектегі МАЭС анықтамасымен «С» ЖШС 5 жыл мерзімге оңалту жоспары бекітілді. Жауапкер осы дау, оның пікірінше, ҚХА құзыретіне жатпайтындықтан,

ҚХА-ға сілтеме жасай отырып, іс бойынша төрелік талқылауды тоқтатуды сұрады., ҚР «оңалту және банкроттық туралы» Заңның 50-бабында көздейтін, кез келген талаптары, кредиторлардың борышкерге қатысты ғана қойылуы мүмкін оңалту немесе банкроттық рәсімдері шегінде қарастырады.

Талапкер ҚХА-ға сілтеме жасай отырып Жауапкердің дәлелдерімен келіспеймін, себебі жалпы талаптарға сәйкес Жауапкер туындаған міндеттемелер енгізілгеннен кейін оңалту рәсімін орындалуы тиіс. Талапкердің орындалған жұмыстарға ақы төлеу туралы талабы оңалту рәсімін жүзеге асыру кезеңінде туындағандықтан, ол оңалту жоспарына сәйкес емес, негіздемелік шартта көзделген мерзімде қанағаттандырылуға жатады.[2]

Арбитраж құрамы ҚХА бұл дауды келесі негіздер бойынша қарауға құзыретті деген қорытындыға келді. Негіздемелік шарт бойынша жұмыстарды талапкер оңалту рәсімі енгізілгеннен кейін жауапкер берген тапсырыс-наряд негізінде орындады. Демек, Тараптардың тиісті міндеттемелері оңалту рәсімі кезеңінде пайда болды. Жауапкерді оңалту рәсімі енгізілгеннен кейін және тиісінше, оларды төлеу туралы талап оңалту рәсімін жүргізу кезеңінде пайда болды.

Тараптар жасасқан негіздемелік шарт кәдімгі коммерциялық операциялар шеңберінде жасалған мәміле болып табылады. Осындай мәмілелерден туындаған міндеттемелер бойынша кредиторлар кредиторлар тізіліміне енгізілмейді және олармен есеп айырысу ҚХА ережелері бойынша жүргізіледі және оңалту жоспарына сәйкес емес, оңалту және банкроттық туралы Заңның 77-бабы 1-тармағының негізінде жүзеге асырылады. Жауапкер ішінара талап қоюшы орындаған жұмыстарға ақы төлемей, ақы төлеу бойынша қарызды өтеуден бас тартып, Талапкер кредиторлардың тізіліміне енгізілмегендіктен, ал ақы төлеу туралы талаптар оңалту жоспарында көзделмеген болғандықтан, жауапкер ҚР АК 8-бабының талаптарын бұзды.

Сондай-ақ, нормативтік қаулының 9-тармағына сәйкес, кредиторлардың алдындағы ақшалай міндеттемелері оңалту рәсімі енгізілгенге дейін де, одан кейін де пайда болған талаптарын соттар жалпы тәртіппен қарайды.[4]

ҚХА сияқты соттардың маңыздылығы өзі үшін айтады. Егер жетекші экономикалық көрсеткіштер бар елдерді қарайтын болсақ, оларда арбитраж соттарының үлкен деңгейі байқалады. Мемлекеттік соттар істерді ұзақ уақыт бойы қарастырады, себебі адам барлық сот түрлеріне талап жібергенше, ол көп уақыт пен ақшаны талап етеді. Осы мәселені зерттеуші ретінде жеке субъективтік көзқарасым, арбитраждық соттар осы жағынан өте жақсы, себебі олар жеделдетілген режимде қарайды және талап қоюшылар арбитрлерді өздері таңдайды. Бұл жағдайда арбитраждық соттар мемлекеттік соттарға бәсеке туғызу арқылы Қазақстанның сот тәжірибесің кеңейтіп, дамытуға перспективті алаң береді. Қазақстандық Халықаралық Арбитраждың тәжірибесі осыған куә болып табылады.

Қолданылған әдебитеттер тізімі:

1. ҚХА-дың ресми сайты <http://www.arbitrage.kz/>
2. М.К. Сулейменов. Статъя «Обзор арбитражной практики Казахстанского Арбитража за 2014-2017 годы»
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекс
5. «Арбитраж туралы» 2016 жылғы 8 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы.